

MECLİS-İ MEBUSAN SEÇİMLERİ VE ERMENİLER (1908-1914)

Recep KARACAKAYA*

Giriş

Türk siyasi hayatında seçim ilkesinin ilk uygulamaları Tanzimat dönemi ile başlamıştır. Genel seçim ilkesi ise I. Meşrutiyet'in ilanı ile anayasal sürece katılmıştır. 23 Aralık 1876'da Kanun-u Esasi'nin ilanı ile birlikte, I. Meşrutiyet devri başlamıştır. Bu aynı zamanda meclisin toplanması ve mebus seçimlerini de gündeme getirmiştir. İşte bu sebeple, Bab-ı Ali 28 Ekim 1876'da "Meclis-i Mebusanın Suret-i İntihabı ve Tayinine Dair Talimat-ı Muvakkate"yi hazırlamıştır. Bu kanuna göre aday olabilmek için, Osmanlı tebasından olmak, iyi ahlak sahibi olmak, devletin resmi dilini bilmek gibi şartlar aranmakta idi. Seçimler iki dereceli olacaktı.

Osmanlı Devleti'nde ilk genel seçimler bu geçici talimatnameye uygun olarak yapılmıştır. Yapılan seçimler 3 ay sürmüş, 69'u müslim, 46'sı gayr-i müslim olmak üzere toplam 115 mebus seçilmiş, meclis 18 Mart 1877'de açılmıştır.

Büyük ümitlerle toplanan ilk Meclisin çalışma süresi kısa olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla Vükela Heyeti'nin isteği ve II. Abdülhamit'in de bu isteği olumlu karşılaması üzerine Meclis 28 Haziran 1877 tarihinde faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Meclisin kapanmasından II. Meşrutiyetin ilanına kadar geçen süre II. Abdülhamit'in mutlak yönetimi altında geçmiştir.

---

* Dr. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Uzmanı.

1- 1908 Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle birlikte, 24 Temmuz'da hükümet, yaptığı bir açıklamayla seçimlerin bir an önce yapılacağını ve 30 yıldan fazla bir süre resmen tatilde olan parlamentonun toplanacağını duyurmuştu¹. I. Meşrutiyet Parlamentosu milletvekilleri seçimi kanununu hazırlamış fakat Padişah onaylamadığı için bu kanun yürürlüğe girmemişti². Yeni seçim yasasına göre normalde her elli bin erkek nüfus için bir mebus seçilecekti. Seçimler iki dereceli olacaktı. Seçmenler yirmi beş yaşını geçmiş erkek vatandaşlar arasından seçilecek, kısıtlılar, yabancı uyruğunda olanlar, iflas etmiş olup henüz ticari itibarını kazanamayanlar, bir kimsenin hizmetkarlığında bulunanlar ve devlete vergi vermeyenler seçmenlik hakkından yararlanamayacaklardı³.

Ermeni Patrik Kaymakamlığı, bütün Ermeni kilise heyetlerine muhtıralar göndererek mebusların seçilmesinde ciddiyet ve hakkaniyet dairesinde hareket edilmesini ve umumi hakları muhafazaya kadir olan kişilerin seçilmesine dikkat edilmesini tavsiye etmişti⁴.

Ermenilerce Ermeni Patrik Kaymakamlığı'nın onayıyla, seçim çalışmalarıyla ilgili görüşmeler yapmak üzere bir heyet oluşturulmuş, Ermeni muteberanından Minas Çeras, Vahan Sürenyan, Agob Asayan, Aknuni, Hamparsum Boyacıyan ve Zartaryan Efendiler bu heyete üye olmuşlardı⁵. Bu heyet, Ermenilerin Meclis-i Mebusan'da takip edecekleri siyasetle ilgili bir de beyanname hazırlamış ve Ermenice gazeteler bunu neşretmişlerdi⁶. Bundan sonra toplanan Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Umumisi Bab-ı Ali'ye sunacağı beyannameyi görüşmüştü⁷.

¹ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s. 273. Bu çalışma 1908 seçimleri üzerine yapılan oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Seçim sonuçları Makedonya'daki vilayetlerden başlanarak verilmiştir. Mebusların isimleri, etnik kökenleri ve bağlı oldukları parti belirtilmiştir. Ayrıca Feroz Ahmad ve Dankwart A. Rustow'un birlikte yaptıkları "*İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler, 1908-1918*" adlı çalışmada Osmanlı Devleti'ndeki genel seçim sonuçlarını vermesi açısından önemlidir.

² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 161.

³ A.g.e., s. 275.

⁴ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 110, 4 Ekim 1908.

⁵ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 96, 23 Eylül 1908.

⁶ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 132, 22 Ekim 1908. Ayrıca Meşrutiyet-i Osmaniye Ermeni Cemiyeti İntihabat Komitesinin seçimlerle ilgili beyannameyi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 396, 397.

⁷ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 140, 31 Ekim 1908.

Seçimlerde ortak hareket etmek için Ermeniler ve Rumlar birbirleriyle görüşmelere başlamışlardı. Ermeni Patrikhanesi tarafından tayin olunan bir heyet, Rum Patrikhanesi'ne giderek mebusların seçilmeleri ve adayların tayinleri hakkında ittifakla hareket etmeleri hususunda görüşmelerde bulundu⁸. Rum Patrikliği Muhtelit Cemiyeti, Ermeni cemaati tarafından yapılan tekliflere dair görüşmelerde bulunmak üzere fevkalade olarak toplandı⁹. Bir kaç gün sonra Rum ve Ermeni kiliseleri liderleri, İstanbul seçimlerinde ortak bir cephe oluşturmaya karar verdiler ve seçimle ilgili şikayetlerinin bir listesini sunmak üzere hükümete bir heyet gönderdiler. İki cemaat de Meclis-i Mebusan'da cemaatlerinin nüfuslarına orantılı bir biçimde temsil edilemeyeceklerinden duydukları kaygıyı dile getirdiler. Rum ve Ermeni cemaatleri Sadaret'e verdikleri dilekçede seçim kanununa itiraz etmişler¹⁰, Rumlardan 40, Ermenilerden 20 mebus çıkarılmasını istemişlerdir¹¹.

Ermenice *Puzantiyon* gazetesi, Rumların seçim hakkındaki isteklerinden bahsettiği sırada, Rumların isteklerinin tamamıyla haklı ve meşru olduğunu yazıyordu¹². Ermeni Patriği İzmirliyan da Rum Patrikhanesi'ne gidip Yovakim Efendi ile samimi bir görüşme yapmış, daha sonra Ermeni Katolik Patriğini de ziyaret etmişti¹³.

Ermeni cemaati, seçimlerde kimleri aday göstereceğini kendi içinde tartışmaya başlamıştı¹⁴. Galata'daki Ermeni kilisesinde Ermeni Gregoryen, Ermeni Katolik ve Protestan cemaatlerine mensup kişilerden oluşan bir cemiyet toplanıp Meclis-i Mebusan azalığına tayin olunacak şahısların seçilmeleri hakkında görüşmelerde bulundu. Ermenilerden iki mebus seçileceğinin açıklanmasından sonra mebusluğa müracaat edenler arasından Kirkor Zohrab ve Vıram Şabuh aday seçildi. Gabriyel Noradunkyan kendisine yapılan adaylık teklifini işlerinin çokluğunu gerekçe göstererek kabul etmedi¹⁵.

Meclis-i Mebusan seçimleri 1908 yılının Kasım-Aralık ayları içinde yapıldı. Gayr-i müslimler için nisbi temsil isteyen Rumlar, Beyoğlu seçimini ka-

⁸ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 139, 30 Ekim 1908.

⁹ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 139, 30 Ekim 1908.

¹⁰ Kansu, *a.g.e.*, s. 247; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996, s. 96.

¹¹ *Tanin*, No: 101, 11 Kasım 1908.

¹² *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 161, 24 Kasım 1908.

¹³ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 175, 10 Aralık 1908.

¹⁴ *Tanin*, No. 93, 3 Kasım 1908.

¹⁵ *Tanin*, No. 97, 7 Kasım 1908.

nunsuz ilan ederek 9 Kasım 1908 günü protesto gösterileri yaptılar ve seçimin sekiz gün daha uzatılmasını talep ettiler¹⁶. Özellikle seçmenlerin oy vermeden önce kimlik göstermelerinin zorunlu bulunduğu İstanbul'da seçimler tartışmalı oldu. 21 Kasım'da Beyoğlu Rumları, bu önlemi protesto ettiler ve ertesi gün, önde gelenlerinin yönetiminde, Bab-ı Ali önünde gösteri yaptılar. Sadrazam Kamil Paşa, şikayetleri dinledikten sonra, seçim yolsuzluklarından bahsedenlerin yalnızca Rumlar olduğunu söyledi. Aslında şikayetlerin meclise getirilmesi gerektiğini, o zaman belli yerlerdeki seçimlerin geçersiz sayılıp sayılamayacağına onun karar vereceğini belirtti. Sadrazamın cevabı, önde gelenleri tatmin etmiş gibi görünüyordu. Ancak kalabalığın dağılmak istememesi bazı olaylara yol açmıştı¹⁷.

Rumların seçimlerde adaletsizlik olduğu yolundaki iddialarına rağmen diğer gayr-ı müslim unsurlar bu konudan hiç rahatsız olmamışlardı. İstanbul Ermenileri gösterişli bir alay ile seçim sandıklarını Bab-ı Ali önüne getirmişler, İslâm ve Hıristiyan din adamları müttetikane gösteriler yapmışlardı. Aslında Ermenilerin ve Yahudilerin ses çıkarmamaları Rumların şikâyetlerinin önemsiz olduğunu göstermektedir¹⁸.

Bazı yerlerde yapılan seçimlere itirazlar olmuştu. İzmit'te mebusan seçimlerinin kanuna aykırı yapıldığına dair 5 Ermeni imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne yapılan şikâyet üzerine gerekli tahkikat yapılmış ve kanun haricinde hiçbir işlem yapılmadığı anlaşılmıştır¹⁹.

Ermenilerle ilgili seçimlerde bazı küçük meseleler çıktı. İttihat ve Terakki, İstanbul'daki iki Ermeni adayından biri olan Zohrap Efendi'ye itiraz etti. Meclis-i Mebusan'a seçilecek Ermeni mebuslarına dair İttihat ve Terakki Cemiyeti adına Mürsel Selim Bey, Ermeni Patriği İzmirliyan Efendi ile görüştü²⁰. Buna karşı Ermeniler, iki Ermeni mebusunun seçilmesinin protokolle kabul edildiğini, Zohrap Efendi üzerinde ısrarla durduklarını, taşradaki seçim sonuçlarından sonra böyle bir anlaşmazlık çıkarılmaması gerektiğini ileri sürdüler. Gerçekten de, Anadolu'da Ermeniler dağınık ve azınlık durumunda olduklarından, pek mebus çıkaramamışlardır. Bunun üzerine İzmir'de Ethem Bey mebusluktan istifa

¹⁶ Tunaya, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁷ Ahmad, *a.g.e.*, s. 96.

¹⁸ *Servet-i Fünun (Haftalık)*, No: 913, 26 Kasım 1908.

¹⁹ *Takvim-i Vekayi*, No: 45, 22 Kasım 1908.

²⁰ *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 174, 8 Aralık 1908.

etti. Yerine İspartalizade İstefan Efendi seçildi. Zohrap Efendi'ye karşı yapılan itirazdan da vazgeçildi²¹

Seçimleri kazanan mebusların adları²² ve fotoğrafları gazetelerde yayımlandı. İstanbul seçimlerinin sonuçlarını resmi olarak açıklayan teftiş heyeti, kimlerin ne kadar oyla mebus seçildiklerini de açıkladı. Buna göre;

Manyasizade Refik Bey 503, Mustafa Asım Efendi 475, Ahmet Rıza Bey 472, Vitali Feraci 461, Hallaçyan Efendi 455, Ahmet Nesimi Bey 425, Kirkor Zohrap Efendi 392, Kostantin Kostantinidi 369, Hüseyin Cahit Bey 354, Kozmid Efendi 340 oy alarak İstanbul'dan mebus seçildiler. Diğer adaylar ve aldıkları oy miktarları da gazetelerde yer aldı²³. Ülke genelinde Türklerden 142, Araplardan 60, Arnavutlardan 25, Rumlardan 23, Yahudilerden 5, İslavlardan 8 mebus seçilmişti²⁴.

Seçilen Ermeni mebusların seçildikleri yerler ve isimleri de şöyleydi: Tekfurdağ'ndan Agop Babikyan*, İzmir'den Stephan İspartalıyan, Sivas'tan Nazaret Dagavaryan, Erzurum'dan Karakin Pastırmacıyan ve Vartkes Serengülyan, Van'dan Vahan Papazyan, Bitlis'ten Kegam Der Garabetyan, Halep'ten Artin Boşgezenyan ve Adana'dan Hamparsum Boyacıyan²⁵.

2- 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler

Bu seçimler de 2 Ağustos 1908'de çıkarılan "İntihab-ı Mebusan Kanunu"na göre yapılacaktı. Seçimlere İttihat ve Terakki ile tek muhalif parti olarak Hürriyet ve İtilâf Fırkası girdi²⁶. İkinci Meşrutiyet'in bu ikinci genel seçimi "dayaklı ve sopalı seçim" olarak da tarihe geçmiştir.

Mebusan seçimleri ile ilgili Ermenilerin takip edeceği politikayı belirlemek için, Ermenilerin dini ve siyasi teşkilâtlarından temsilciler sık sık bir araya gelerek görüşmelerde bulundular. Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Cismanisi, Pat-

²¹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 107.

²² *Servet-i Fünun (Haftalık)*, No: 916, 17 Aralık 1908. Bu ana kadar vilâyet ve sancaklardan Meclis-i Mebusan azalığına seçilenlerin isimleri için bkz. *Servet-i Fünun (Günlük)*, No: 176, 29 Kasım 1908.

²³ *Tanin*, No: 133, 12 Aralık 1908; *Servet-i Fünun (Günlük)*, No : 176, 10 Aralık 1908.

²⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Feroz Ahmad-Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler 1908-1918", *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. IV, V, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1976.

* Agop Babikyan'ın 1909 da ölmesi üzerine yerine yine Tekfurdağ'ndan Agop Boyacıyan mebus seçilmiştir.

²⁵ Kansu, a.g.e., s. 374, 384, 399, 402, 405, 409, 412. Ayrıca Meclis-i Mebusan zabıt ceridelerinde yer alan Ermeni mebusların konuşmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, Tez Yayınları, İstanbul 2001.

²⁶ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Yayınları, İstanbul 1990, s. 120, 121.

rik Arşoroni Efendi'nin başkanlığında toplanarak, mebusan seçimleri hakkında uzun bir görüşme yaptı. Toplantı sonunda seçimlerde takip edilecek politikayla ilgili kararlar alındı. Ermeni Patrikhanesi, mebusan seçimine resmen müdahale etmeyerek tarafsız kalmaya karar vermişti. Bununla beraber, Ermeni mebusların seçimi, Ermeni milletinın umumi menfaatlerini de ilgilendirdiğinden patrikhane, Ermeni siyasi cemiyetlerine birlikte ve ortak hareket etmelerini tavsiye etmişti²⁷.

Bu arada Rumlar, Ermenilerle bir seçim ittifakı yapmak istediler. Rum Meşrutiyet Kulübü, üyelerinden iki temsilciyi Ermeni Patriğine gönderdi ve yapılacak olan seçimlerde Ermenilerin Rumlarla birlikte hareket etmesini teklif etti. Ermeni Patriği, Rum temsilcilerinin bu teklifini dinledikten sonra, kendisinin ruhani reis sıfatıyla seçimlere karışmayacağını ve eğer anlaşma yapmak isterlerse Ermenilerden meydana gelen seçim encümenine müracaat edebileceklerini söyledi²⁸.

Ermeni komitelerinden Taşnaksütyun, seçimlerde kendi görüşlerine daha uygun bulduğu İttihat ve Terakki Fırkası'nı destekleme kararı aldı²⁹.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı destekleyen *Teminat* gazetesiyle Taşnaksütyun'un yayın organı *Azadamard* arasında bir polemik yaşanmış, Taşnakların İttihat ve Terakki Cemiyetini desteklemeleri *Teminat*'ı kızdırmış ve aynı gazete Taşnaksütyun Cemiyeti'ni ihtilâlciler olarak vasıflandırmıştı³⁰.

Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Umumisi Liberal Fırkası da mebusan seçimlerinde İttihat ve Terakki ve Taşnaksütyun cemiyetleriyle ittifak ederek birlikte hareket etmeye karar verdi³¹.

Sosyal Demokrat Hınçakyan Fırkası ise Hürriyet ve İtilâf Fırkası'yla yapılan görüşmeler sonunda seçim ittifakı yapmayı kararlaştırdı ve 8 maddelik bir protokol üzerinde anlaştı³².

²⁷ *Azadamard*'dan naklen, *Tanin*, No: 1223, 28 Ocak 1912. Ermeni Patrikhanesi'nin mebusan seçimlerine fiili müdahalede bulunmama kararına rağmen, vilayetlerde bazı murahhasalar bildiklerini okuyorlardı. Örneğin Bursa murahhasası daire-i idaresinde bulunan karyelere bir tahrirat-ı umumiye göndererek göstermiş olduğu falan namzede rey vermeye mecbur bulduklarını bildirmiştir. İzmir murahhasanesi ise adaylar cedveli bile düzenlemiştir. Mezkur murahhasaneler bu hareketiyle kendi daire-i salahiyetlerinin harcine çıkmışlardı. Bkz. *Tanin*, No: 1272, 17 Mart 1912.

²⁸ *Tanin*, No: 1234, 8 Şubat 1912.

²⁹ *Tanin*, No: 1236, 10 Şubat 1912.

³⁰ *Tanin*, No: 1247, 21 Şubat 1912.

³¹ *Tanin*, No: 1247, 21 Şubat 1912.

³² Bu protokolün maddeleri için bkz. *Teminat*. No: 218, 21 Şubat 1912'den naklen, Birinci, a.g.e., s. 276.

Beyoğlu'nda bulunan Eseyan Ermeni okulunda bir araya gelen Ermeni Patrikhanesi Meclisi Umumisi'nin merkez ve liberal fırkaları, Ermeni Protestan ve Ermeni Katolik cemaatleri, Taşnaksütyun Cemiyeti, Yeni Hınçakyan Cemiyeti, Meşrutiyet Demokrat Cemiyeti temsilcileri görüşmelerde bulundular. Müzakere esnasında Hınçakyan Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na katılmış olduğundan tenkit edildi. Görüşmelerden sonra, Ermeniler için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmanın daha hayırlı olacağı sonucuna varıldı³³.

Seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birlikte hareket etmeye karar veren Hınçak Reforma Cemiyeti niçin böyle hareket ettiğini kamuoyuna şöyle açıkladı: *"Bundan önce Ahrar Fırkası ile birlikte hareket etmeye karar verdik. Fakat 31 Mart Olayı'nın çıkması bize Ahrar Fırkası'nın istibdad taraftarı ve meşrutiyete karşı olan gerçek yüzünü gösterdi. Şimdi de İtilâf Fırkası'nın arkasında yine o müstebidlerin mevcudiyetini hissediyoruz. Bundan dolayı meşrutiyetin muhafızı olduklarından asla şüphemiz olmayan İttihat ile birleştik"*³⁴.

Ermenice gazetelerden Manzume-i Efkar, Ermenilerin büyük bir kısmının İttihat ve Terakki Cemiyeti ile işbirliği yapmasını dört senelik Meşrutiyet hayatının ilk akıllı hareketi olarak kabul etmiş, bu konuda şunları yazmıştır: *"Zira bu memleketde Meşrutiyetin devamını temin eden yegâne müessese İttihat Cemiyeti'dir. İtilâf cemiyetine gelince faaliyeti yarın bir hareket-i irticaiyeye tebeddül edebilir. İtilâfın teşekkül sebebi, yeni siyasi telâkkiler, yeni idealler neticesi olmayıp adeta şahsi düşmanlıklardan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni devirmek arzusundan ibarettir. Şu kadar var ki bunların arasına tesadüfen düşmüş bazı samimi vatanperverler dahi bulunabilir"*³⁵.

Ermeni Patriği Arşoroni Efendi de Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı yeni kurulmuş bir parti ve mensuplarının çoğunlukla efkâr-ı taassubkâranesi ile bilinen kişilerden meydana geldiğini söylemiş, şu anda iktidarda olan İttihat ve Terakki'yi itimat edilebilir ve kuvvete sahip bir parti olarak gördüğünü belirtmiş ve böylece Ermenilerin büyük bir kısmını İttihat ve Terakki Fırkası'na yönlendirmiştir³⁶.

1912 yılında yapılan Mebusan Meclisi seçimleri sırasında Ermeni Patrikhanesi Ermenilerin hukukunun çiğnendiği ve bir çok yerlerde Ermeni milletine haksızlıklar yapıldığını ileri sürerek Sadaret'e müracaat etmiş³⁷, Sis Katagikos-

³³ Tanin, No: 1248, 22 Şubat 1912.

³⁴ Tanin, No: 1249, 23 Şubat 1912.

³⁵ Manzume-i Efkar'dan naklen, Tanin, No: 1296, 10 Nisan 1912.

³⁶ Tanin, No: 1297, 11 Nisan 1912.

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Siyasi (DH. SYS.), 83-1/2-48-3.

luđu³⁸ ve Haçin Murahasahanesinde³⁹ bu konuyla ilgili olarak gelen telgraf-ları aynı makama sunmuştu⁴⁰.

Sadrazam Said Paşa ise mebusan seçimlerinde kanuna aykırı hareketlerde bulunulduğuna dair Ermeni Patrikhanesi'nden gelen şikayetleri Dahiliye Nezareti'ne ileterek gereğinin yapılmasını istemişti .

Dahiliye Nezareti de mebusan seçimleriyle ilgili şikayetler üzerine durumu Diyarbakır, Bitlis, Van, Mamuratülaziz, Ankara, Sivas, Halep, Hüdavendigâr, Trabzon vilayetlerinden sormuş, seçimler esnasında gayr-i müslimlerin hukukunu zedeleyecek bir muamele olmadığına, seçim muamelelerine harfiyen uyulduğuna ve hiçbir suistimal olmadığına dair vilayetlerden cevabi telgraflar gelmiştir. Mebusan seçimlerinde kanuna harfiyen uyulduğuna dair Mamuratülaziz Valisi Nazım Bey ayrı bir telgraf göndermiş⁴¹, Diyarbakır Valisi Hakkı Bey de Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği cevabi telgrafında gerek merkez ve gerek mülhakatta seçimlerle ilgili hiçbir yolsuzluk ve huzursuzluk olmadığını bildirmiştir⁴².

Sivas Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gelen cevapta ise seçimlerde suistimal bulunduğuna dair şimdiye kadar hiçbir şikayet ve ihbar olmadığı belirtilerek, Patrikhane'ye verilen malumatın doğru olmadığı bildirilmiştir⁴³.

Yapılan seçimler sonucu 13 Ermeni mebusu meclise girmiştir. Türklerden 157, Araplardan 68, Arnavutlardan 18, Rumlardan 15, Yahudilerden 4, İslavlardan 9 kişi parlamento'ya girme hakkı kazanmıştır. Ülke genelinde seçilen Ermeni mebusların seçildikleri yerler ve isimleri şunlardır:

İstanbul'dan Bedros Hallaçyan ve Kirkor Zohrab, İzmir'den Vahan, Tekfurdağı'ndan Agob Boyacıyan, Erzurum'dan Varteks ve Karakin Pasdırmacıyan, Bitlis'ten Kegam Der Garabetyan, Halep'den Artin Boşgezenyan, Diyarbakır'dan İstapan Çırakçıyan, Van'dan Vremyan, Sivas'tan Dr. Paşayan⁴⁴.

³⁸ BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-6.

³⁹ BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-5.

⁴⁰ BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-7.

⁴¹ BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-11.

⁴² BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-13.

⁴³ BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-20.

⁴⁴ Ekrem Reşad-Osman Ferid, 1328 Mali Senesine Mahsus Musavver Nevsal-i Osmani, İstanbul 1328, s. 234-239'dan naklen, Adnan Gelmez, *Türk Siyasi Hayatında 1912 Meclis-i Mebusan Seçimleri*, İstanbul 1995, s. 128-136, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ayrıca Ermeni mebuslarının meclisteki faaliyetleri için bkz. Kenan Olgun, *Demokrasi Tarihi Açısından 1912 Mebusan Meclisi ve Faaliyetleri*, İstanbul 1994, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Fakat bu meclis uzun ömürlü olmamış, 1912 yılının Ağustos ayında dağılmış ve yeni meclis yaklaşık olarak 20 ay sonra toplanabilmişti⁴⁵.

3- 1914 Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler

1912 Seçimleri sonucu oluşturulan meclisin ömrü kısa olmuş ve 1913 yılı sonlarına doğru ülke yeniden seçim ortamına girmişti. Muhtemel seçim bölgeleri aşağıdaki şehirler olacaktır; İstanbul, Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Basra, Bağdat, Beyrut, Hicaz, Halep, Hüdavendigar, Diyarbakır, Suriye, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Mamuratülaziz, Musul, Van, Yemen, Urfa, İzmit, Bolu, Canik, Çatalca, Zor, Asir, Karesi, Kuds-ü Şerif, Kale-i Sultaniye, Medine-i Münevvere⁴⁶

Meclis-i Mebusan seçimlerine birlik ve beraberlik içinde girmek isteyen Ermeni cemaati, bunu gerçekleştirmek maksadıyla cemaat içindeki bütün unsurları içine alan karma bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon Ermenilerin takip edecekleri siyaset hakkında görüşmelerde bulunacaktı. Bu komisyona Ermeni Katolik, Ermeni Protestan cemaatleri ve Ermeni siyasi partilerinin murahhasaları katıldılar. Galata Kilisesi'nde toplanan komisyon, Bab-ı Ali'ye bir takrir vererek, seçimlerde Ermeni milletine genel nüfus miktarı oranında Ermeni mebus seçmek yetkisinin verilmesini ve bu seçimlerin de Patrikhane vasıtasıyla Ermeniler tarafından yapılmasını istedi⁴⁷.

Takrir 15 Kasım 1913 tarihinde Ermeni Patrik Kaymakamlığı tarafından Adliye ve Mezahib Nezareti'ne verildi. Bu takirde Patrikhane özetle şu görüşleri ileri sürdü:

“Osmanlı ülkesindeki nüfusları iki milyonu geçtiği birçok kaynaklarda sabit olan Ermenilerin 50.000 nüfusa bir mebus hasebiyle 20'den fazla mebus çıkarmaları gerekirken, şimdiye kadar yapılan seçimlerde ancak yarısı kadar mebus seçilmiş ve bunların çoğunluğu da Ermeniler tarafından seçilmemiştir. Şimdiki seçim tarzına göre; diğer unsurların muvafakat ve yardımı olmadıkça bir Ermeni mebusunun seçilmesi bile zordur. Ermenilerin sakin oldukları vilâyetler ve sancaklardaki nüfusuna nisbeten ayrıca takdim olunacak defter taksimatına göre tevzi olunmak üzere Ermenilerden nüfus nisbetinde mebus seçilmesi ve mebusların doğrudan doğruya Ermeni müntehib-i sanileri tarafından intihab olunması hususunun kaide olarak kabul edilmesi ve bu konuda acilen vilâyetlere talimat ve lazım gelen emirlerin verilmesi gerekir”.

45 Ahmad-Rustow, a.g.m., s. 245, 246.

46 BOA. DH. SYS. 49/65.

47 *Tanin*, No: 1756, 14 Kasım 1913.

48 *Tanin*, No: 1763, 21 Kasım 1913.

Adliye ve Mezahib Nezareti, Patrikhane'nin bu talebini usule ve kanuna aykırı ve yetkileri haricinde bulunduğunu belirterek cevap verilemeyeceğini beyan etti⁴⁸. Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından takririnin iade edilmesi üzerine, Patrikhane yeni bir takrir hazırlayıp, bu defa Sadaret'e sundu.

Takririn iade edildiği tarzına kızan Ermeni Patriği, bu tezkireyi "*resmi yazışmalarda kullanılması pek de maruf olmayan bir üslûpla kaleme alınmış olan tezkire*" olarak değerlendirdi.

Adliye ve Mezahib Nezareti'nin iade ettiği tezkirede; bu gibi siyasi meselelerden dolayı Osmanlı Hükümeti'ne müracaatın Patrikliğin selâhiyeti haricinde olduğu, Ermeniler tarafından seçilen mebusların bütün Osmanlıların vekili sayılmasının mümkün olamayacağına nazaran, yapılan müracaatın anayasa hükümlerine aykırı olduğu belirtiliyordu. Sadaret'e sunduğu ikinci takrirden ise Patrik; Patriklik makamının Osmanlı Hükümeti ile Ermeni milleti arasında bir çok hususta tebliğ vasıtası olduğunu, milletin bütün şikâyet ve temennilerinin de hükümete bildirilmesinin asli vazifesi olduğunu belirtmiş ve seçimler konusunda da şimdiye kadar yapılan müracaatların reddedilmemesinin buna delil teşkil ettiğini ileri sürmüştür.

Ermenilerin taleplerinin Kanun-ı Esasi'nin düzeltilmesine gerek duyulmadan hükümetçe yerine getirilebileceğini düşünen Patrik, bu haklı ve meşru arzularının yerine getirilmemesinin öteden beri devam eden mahrumiyetin devamından başka bir anlam taşımayacağını, ayrıca eskiden beri Osmanlı Hükümeti'nce Patriklik makamına karşı gösterilen nezaketle Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından yapılan ve kendilerini üzen garip muamelenin karşılaştırılmayacağını, bu davranışın her türlü fedakarlığı yapmakta tereddüt etmeyen Ermenilere reva görülmeceğini ümit ettiğini söylemiştir⁴⁹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Katip-i Umumisi Mithat Şükrü Bey, seçim işleriyle ilgili olarak Jamanak gazetesi muharrirlerinden biriyle yaptığı görüşmede düşüncelerini açıklamıştır.

Mithat Şükrü Bey, bu mülakatta gazeteciye, seçimlerin şu sıralarda yapılmakta olduğunu ve yeni mebusların sayısının 310-320 arasında olacağını söylemiştir. Ermeni Patrikhanesi'nin sunduğu teklifle ilgili görüşlerini de açıklayan Mithat Şükrü "*Patrikhane'nin sunduğu teklifi kanunen kabul edemiyoruz. Aksi halde Kanun-ı Esasi'ye aykırı hareket etmiş oluruz. Bununla beraber Ermenileri memnun edecek bir yolun bulunması için çalışmalara devam ediyoruz. Bab-ı*

⁴⁹ Tanin, No: 1770, 28 Kasım 1913.

Ali'de Talat Bey, Bedros Hallaçyan ve Şura-yı Devlet Reisi Halil Beylerden oluşan komisyonunun bu yolda çalışmaları devam ediyor, biz bir sayı tayin etmeyib Ermeni Patrikhanesi'nin kaç mebus çıkarmak istediğini soracağız ve onun etmeğe çalışacağız. Hatta Ermenilerin nüfus olarak gayet az oldukları yerlerden dahi Ermeni mebus çıkarılmasına muvafakat edeceğiz” demiştir⁵⁰.

Ermeni mebuslarının seçimi meselesiyle ilgili olarak Ermeni Patrikhane- si murahhasları Artin Şaharbekyan, Hamparsum Boyacıyan ve Diran Yerganyan Dahiliye Nezareti'ne giderek görüşmüşlerde bulunmuşlar, neticede nazır seçim kanununda değişikliğin mümkün olamayacağını ve yalnız Ermeni mebuslarının miktarı hakkında Patrikhane'nin itirazının kabul edileceğini beyan etmiştir.

Bab-ı Ali, Ermeni mebus çıkarmak hakkına sahip olan vilayetlerden seçilecek mebuslardan birinin Ermeni olmasını ve oradaki Ermeni seçmenlerle Türk seçmenleri arasında bir görüşme olduktan sonra Ermeni adayının tayin olmasını istiyordu.

Patrikhane murahhasları, bu konuyu aralarında görüştükten sonra bir cevap vereceklerini beyan etmişler⁵¹, daha sonra da Ermeni Patriği Zaven Efendi Bab-ı Ali'ye gelerek Dahiliye Nazır Talat Bey ile seçim mevzularını konuşmuştu⁵².

Taşnaksütyun Komitesi sözcülerinden Aknuni, *Stamboul* gazetesinde yer alan bir demecinde; seçimlerin nisbi temsil üzerine yapılmasını ve Ermeni mebusların bizzat Ermeniler tarafından seçilmelerini istediklerini, İttihat ve Terakki'yi destekleyen Ermenilerin başka şekilde bir muameleye tabi tutulmaları gerektiğini, Ermeni mebuslarının seçilmesini Müslüman seçmenlerin iyi niyetine bırakmamak için Ermenilerin kendi mebuslarını kendilerinin seçmelerinin lüzumlu olduğunu, bazı Türkçe gazetelerin bu konularla ilgili şiddetli yazılar yazdığını ve haklarını meşru bir şekilde aradıklarını beyan etmiş, "eğer bu gazeteler memleketlerine hürmet etmek istiyorlarsa meseleyi heyecanla değil soğukkanlılıkla ve ciddiyetle ele almalıdırlar" demiştir⁵³.

⁴⁹ *Tanin*, No: 1770, 28 Kasım 1913.

⁵⁰ *Tanin*, No: 1771, 29 Kasım 1913.

⁵¹ *Tanin*, No: 1778, 6 Aralık 1913.

⁵² *Tanin*, No: 1780, 8 Aralık 1913.

⁵³ *Tanin*, No: 1782, 10 Aralık 1913. Hüseyin Cahit, Aknuni'nin bu ifadelerini hukuk ve devletin mevcudiyeti açısından değerlendirerek uygulanamaz olduğunu ortaya koydu. Ayrıca İttihat ve Terakki ve Türk basınıyla ilgili iddiaları da cevaplandırdı (*Tanin*, No: 1783, 11 Aralık 1913).

Burada dikkat çeken nokta Taşnaksütyun'un açıktan açığa İttihat ve Terakki'yi sözcüsü vasıtasıyla eleştirmesiydi. Anlaşıldığına göre Meşrutiyetin ilanından beri aralarında devam iyi ilişkiler bozulmaya başlamıştı.

Bu arada Ermeni partileri arasında devam etmekte olan görüşmeler ittifakla sonuçlandı. Partileri gerek siyasi ve milli meselelerde ve gerek mebusların seçilmeleri hususunda ittifak yaparak birlikte hareket etmeye karar verdiler⁵⁴.

Ermeni Patrikhanesi de seçimlere katılıp katılmama hususunu son olarak görüştü. Patrik Efendi, Bab-ı Ali'nin Ermenilerin hukukunun muhafaza edileceği yolunda verdiği teminatı Meclis-i Muhtelit'e bildirdi. Bunun üzerine meclis görüşmelerin devamını ve o müzakerelerin neticesine göre taşralara gerekli talimatın verilmesini Patrik Efendi'ye tavsiye etmiştir⁵⁵.

Ermeni mebuslarının seçimiyle ilgilenen karma heyet, kendi vekillerinin kendi seçmenleri tarafından seçilmesi usulünü Dahiliye Nezareti'nin kesinlikle kabul etmediğini Patrikhane Meclis-i Muhtelitine bildirmişti. Bunun üzerine son takrirden ileri sürülen taleplerde ısrar edilmemesi ve hükümetle Patrikhane arasında yapılan görüşmelere bir son verilmesi karara bağlandı. Meclis-i Muhtelit'in tavsiyesi üzerine Patrik Efendi bu kararı Dahiliye Nezareti'ne bildirdi. Aynı gün taşra murahhasahanelerine de seçimlerle ilgili olarak Patrikhane ile Bab-ı Ali arasında bir anlaşma olmadığı yolunda bir telgraf gönderildi⁵⁶.

Ermeniler, hükümetin taleplerini kabul etmemesi üzerine seçimlere katılmaktan vazgeçtiklerini açıklamışlar, fakat bu kararı uygulamamışlar, bir pazarlık konusu olarak gündemde tutup görüşmelere devam etmişlerdir. İttihat ve Terakki Fırkası ile Ermeni Patrikhanesi arasında anlaşma zemini bulabilmek için resmi olmayan görüşmeler sürmüştür⁵⁷. İttihat ve Terakki de artık sabrının sonuna gelmiş, ve son kez Ermeni ve Rumları uyarmak ihtiyacını hissetmiştir.

Ermenice "*Pancar*" gazetesi⁵⁸ muharrirlerinden biri, İttihat ve Terakki Cemiyeti Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey ile seçimlerle ilgili varılan son durumu konuşmuştur. Mithat Şükrü Bey yaptığı açıklamalarda Ermenilerin bu defa istedikleri kadar mebus çıkaramayacaklarını, bir çok yerde seçimlerin bittiğini, dolayısıyla oralarda Ermeni mebusu çıkarılmayacağını bildirmiştir. Ayrıca

54 *Tanin*, No: 1784, 12 Aralık 1913.

55 *Tanin*, No: 1784, 12 Aralık 1913.

56 *Tanin*, No: 1791 19 Aralık 1913.

57 *İkdam*, No: 6082, 28 Ocak 1914.

58 *İkdam*'da "Pamir" diye yazılmış.

Rumlarla anlaşma yapıldığını, ancak İstanbul'dan çıkarılacak mebuslar konusunda ise henüz kesin bir karar alınmadığını beyan etmiştir⁵⁹.

Puzantiyon ve Pancar gazeteleri, Ermenilerin seçimlere katılmaları hakkında, Ermeni Patrikhanesi'nin, şimdiye kadar kesin bir hareket yolu takip etmeyerek milletin hüsrana uğratılmasına sebep olduğunu beyan ederek Patrikhane'yi tenkit etmiştir⁶⁰.

Neticede Ermenilerle İttihat ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumi'si arasında yapılan görüşmeler tıkanmış, bir noktadan ileri gidemez olmuştur. Ermenice gazetelerin yazdığına göre; Ermeniler mebus sayısının 20 'den az olmamasını istemişlerdir. Fakat Talat Bey bu sayının 16'dan az olmayacağını, temin etmekle beraber, Bitlis, Van ve İzmit'ten birer mebus fazla çıkarılmasına gayret edileceğini söylemiştir⁶¹.

1914 Mebusan Meclisi seçimlerinde Ermenilerin durumunu en güzel olarak açıklayan, ünlü Ermeni profesörlerinden Karabet Tomayan'ın *Puzantiyon* gazetesinde yayınlanan mektubudur. Tomayan, bu mektubunda Patrikhane'yi ve Ermeni toplumunun ileri gelenlerini takip ettikleri politikadan dolayı eleştirmiş, seçimlerin yapıldığı bu zamana kadar Ermenilerin izleyecekleri siyasetin belli olmamasına şaşırılmış ve kızmıştır⁶².

Şubat ayının ikinci yarısından sonra Ermeni Patrikhanesi tarafından seçim meseleleri hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey'e yeniden hususi bir heyet gönderilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası'nın ne kadar Ermeni mebus verebileceği sorulmuş, İttihat ve Terakki Fırkası Katib-i Umumisi Mithat Şükrü Bey davet edilip görüşülmüştür⁶³.

İttihat ve Terakki Fırkası, son cevap olarak Ermenilerden ancak 13 mebus seçilebileceğini ve bu 13 kişiden 2'si zaten seçilmiş ve 1'i de seçilmek üzere ol-

⁵⁹ *İkdam*, No: 6088, 3 Şubat 1913.

⁶⁰ *Tanin*, No: 1838, 6 Şubat 1914.

⁶¹ *Tanin*, No: 1853, 20 Şubat 1914.

⁶² *Tanin*, No: 1854, 21 Şubat 1914. Karabet Tomayan, II. Abdülhamit zamanında Merzifon'da meydana gelen isyanların teşvikçisi olmuş, olaylardan sonra yargılanmış, idama mahkum edilmiş, İngiltere'nin araya girmesiyle idamdan kurtulmuş ve İngiltere'ye yerleşmiştir. 1914 yılında Kayseri'den mebus adayı gösterilen Tomayan'ın İngiltere vatandaşlığına geçip geçmediği Londra Sefiri Tefrik Paşa'dan sorulmuş, gelen cevapta Tomayan'ın İngiltere vatandaşlığına geçmediği bildirilmiş, Tomayan'ın Kayseri'den mebus seçilmesine bir engel olmadığı anlaşılmış, sonuçta da Tomayan Kayseri'den mebus seçilmiştir. Bkz. BOA. DH. SYS. 50 6/17-4, BOA. DH. SYS. 50 6/17-2.

⁶³ *Tanin*, No: 1655, 22 Şubat 1914.

duğundan kalan 10 vekil için Patrikhane heyetiyle görüşmelere başlamanın kabul olacağını beyan etmiştir⁶⁴.

25 Şubat tarihli *Tanin* ise Ermeni Patrikhanesi ile İttihat ve Terakki Fırkası arasında Ermeni mebuslarıyla ilgili anlaşma yapıldığını yazmıştır. Yalnız Patrikhane'nin seçilecek mebusların isimlerini vermediğini belirten gazete, Ermenilere 13 mebus verileceğini, imkanlar müsait olursa 1-2 mebus daha çıkarılması için çalışılacağını ileri sürmüştür⁶⁵.

Talat Bey'in başkanlığında toplanan İttihat ve Terakki Fırkası, Patrikhane ile görüşmelerin parti prensipleri doğrultusunda tamamlanması için intihabat encümenine tam yetki vermiş ve Ermeni mebuslarının sayısının daha önce belirlenen gibi olması kararlaştırılmıştır⁶⁶.

Aylarca süren bu görüşmeler sonucunda gelinen nokta, Ermenilerin seçimlere katılmaları olmuş, Ermeni Patrikhanesi ve siyasi partileri bütün direnmelerine rağmen istediklerini elde edememişler ve hükümetin onlara teklif ettiğiyle yetinmek zorunda kalmışlardır.

Nihayet İstanbul seçimleri 28 Şubat 1914'te yapılmış ve Hacı Şefik, Ahmet Nesimi, Urfanidis, Emanuel Karasu, İsmet, Hüseyin Cahit, Doktor Haralambos, Salah İstanbul mebusluğuna seçilmişlerdir⁶⁷.

İstanbul'dan Bedros Hallaçyan ve Kirkor Zohrap⁶⁸, Kozan'dan Matyos Nalbantyan⁶⁹, Halep merkez sancağından Artin Boşgezenyan⁷⁰, Bitlis'ten Kegam Der Garabetyan⁷¹, Maraş'tan Agop Hırlakyan⁷², Sivas'tan Dikran Barsamyan⁷³, Diyarbakır'den İstepan Çırakçıyan⁷⁴, Kayseri'den Karabet Tomayan⁷⁵, İzmir'den Onnik Efendi⁷⁶, Erzurum'dan Ohannes Vartkes mebus olarak seçilmişlerdir⁷⁷.

64 *Tanin*, No: 1856, 23 Şubat 1914.

65 *Tanin*, No: 1858, 25 Şubat 1914.

66 *Tanin*, No: 1860, 27 Şubat 1914.

67 BOA. DH. SYS. 122/3-1/41.

68 BOA. DH. SYS. 122/3-1/41.

69 BOA. DH. SYS. 122/3-4/26.

70 BOA. DH. SYS. 122/3-1/58.

71 BOA. DH. SYS. 122/3-3/40.

72 BOA. DH. SYS. 122/32-12.

73 BOA. DH. SYS. 122/3-2/33.

74 BOA. DH. SYS. 122/3-2/32.

75 BOA. DH. SYS. 122/3-2/32.

76 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. 1, Devre : 3, İctima senesi: 1, TBMM Basımevi 1991, s. 2, 3.

77 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c. 1, Devre : 3, İctima senesi: 1, TBMM Basımevi 1991, s. 27.

Bu seçimlerde de Ermenilerin hukukunun nazar-ı itibara alınmadığına dair iddialar olmuştur. Ankara, Bitlis ve Van vilayetlerinden İstanbul'a gelen telgraflardan gerçek durum anlaşılmış ve bu iddiaların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır⁷⁸.

Sonuç

Tanzimat dönemi ile Türk siyasi hayatına giren seçim uygulamaları, I. Meşrutiyetin ilanı ile anayasal sürece girmiş, uzunca bir süre kesintiye uğradıktan sonra, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, toplumda bir cemiyetleşme ve partileşme süreci başlamış, bunun yansımaları 1908 ile 1914 yılları arasında yapılan 3 seçimde görülmüştür. Başta İttihat ve Terakki olmak üzere Ahrar ve Hürriyet ve İtilaf Fırkaları bu döneme damgasını vuran önemli partiler olmuşlardır.

Ermeniler, 1908 yılında yapılan genel seçimlerde Rumlarla işbirliği yaparak ortak hareket etmişlerdir. Yine bu seçimlerde takip edilecek politikaları belirlemek ve çalışmalarında bulunmak üzere bir heyet oluşturmuşlar ve bir seçim beyanamesi hazırlamışlardır. Patrikhane Ermenilerin son karar merkezi olarak görevini sürdürmüştür.

1912 yılında yapılan seçimlerde ise Ermeni cemaati kendi arasında bir kargaşa yaşamıştır. Patrikhane seçimlere müdahale etmeyerek tarafsız kalacağını kamuoyuna duyurmuş, fakat yaptığı açıklamalarla Ermenileri yönlendirmekten geri durmamıştır.

Ermenilerin büyük bir kısmı ve Taşnaksütyun Fırkası, İttihat ve Terakki Fırkası ile işbirliği yapmış, sadece Sosyal Demokrat Hınçakyan Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile anlaşarak seçimlere girmiştir.

1914 yılında yapılan seçimlerde ise Ermeniler de bir tavır değişikliği dikkat çekmiştir. Osmanlı hükümetiyle pazarlığa girmek istemişler, Ermenilere genel nüfus miktarı oranında Ermeni mebus verilmesini ve bu seçimlerin de Patrikhane vasıtasıyla Ermeniler tarafından yapılmasını istemişler, bu istekleri hükümet tarafından reddedilmiştir. Seçimlere katılmamayı koz olarak kullanmak isteyen Ermeniler, bundan da vazgeçerek seçimlere katılmışlardır. Bu dönemde Rusya ve Almanya'nın önderlik ettiği Doğu Anadolu ıslahatı konusunda da son noktaya yaklaşılması, Doğu Anadolu'nun iki bölgeye ayrılarak başlarına iki Av-

⁷⁸ BOA. DH. SYS. 83-1/2-48-12.

rupalı valinin atanacağıının kararlaştırılması, Avrupa'da Ermeniler lehine bir havanın oluşması, Ermenilerde bir tavır değişikliğine yol açmıştır.

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin gayri müslim unsurları içinde önemli bir yeri olan Ermeni toplumu 1908-1914 yılları arasında yapılan Mebusan Meclisi seçimlerinde dönem dönem farklı davranışlar sergilemiştir. 1908 ve 1912 seçimlerinde devletle aralarında önemli sorunlar çıkmamasına rağmen, 1914 yılı seçimlerinde uzun süren bir anlaşmazlık ortaya çıkmıştır. Ermenilerin seçimlerde takip ettikleri politikaları genellikle Patrikhane yönlendirmiş, zaman zaman Ermeni siyasi partileri, İttihat ve Terakki ve diğer partilerle işbirliği yapmışlardır.

SUMMARY

Armenians, as one of the most important constituent of the non-muslim subjects of the Ottoman State, exhibited different attitudes during the parliamentary elections between 1908-1914. During the elections of 1908 and 1912 there happened no serious problem between the Armenians and the Ottoman State. However during the 1914 elections both sides experienced a long standing problem. The policies that Armenians followed usually created and led by the Armenian Patriarchate. In general, they collaborated with the Union and Progress Party (İttihat ve Terakki) and with the other parties.